

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
FACULTATEA DE LITERE
CATEDRA DE LITERATURĂ MAGHIARĂ**

Teză de doctorat

Alexander Pope *Essay on Man*
- recepție timpurie maghiară -

Conducător științific
Prof. Dr. Egyed Emese

Doctorand:
Erzse Melinda

**CLUJ-NAPOCA
2010**

Cuvinte-cheie:

Alexander Pope; Essay on Man; Bessenyei György; Az embernek Próbája; Az Ember Poémában; iluminismul; eseul, ca formă literară; scrisoarea în versuri; problematica publicării; traducere-adaptare-imitație; limba, ca element definitoriu al națiunii; context național în secolul 18.;

REZUMAT

Teza intitulată **Alexander Pope *Essay on Man* - recepție timpurie maghiară** – are ca scop cercetarea modului în care această poezie a lui Alexander Pope a fost receptată în mediul literar, în special cel maghiar, cât și influența traducerii acestei poezii asupra dezvoltării literaturii naționale și a gândirii iluministe în secolul 18.

În acest sens lucrarea prezintă curentul iluminist cu numeroasele sale valențe și manifestări în diversele medii naționale și culturale europene, arătând faptul că în secolul 18. literatura devine cel mai important mijloc al propagării acestui curent filozofic. Astfel traducerile operelor literare din limba engleză în limba franceză, și mai apoi în limba germană, primesc un rol deosebit în transmiterea ideilor iluministe către națiunile est-europene, care – având în vedere distanța geografică și lipsa contactului direct cu Anglia – asimilează gândirea iluministă mai ales pe filiera franceză. Selectarea pentru traducere a operelor literare, cât și modul în care acestea au fost traduse (majoritatea după traduceri în franceză, dând naștere la traduceri eronate în versuri sau proză, adaptări, și chiar imitații) aduc în discuție probleme atât de ordin socio-politic, cât și de nivel de dezvoltare a limbii națiunilor din estul Europei aflate în majoritate sub dominanța curții de la Viena. Pentru aceste națiuni, iluminismul a reprezentat nu numai speranța unei schimbări sociale, ci, mai mult de atât, conștientizarea faptului că limba este elementul definitoriu al națiunii, făcând imperios necesară utilizarea și dezvoltarea acesteia în vederea dezvoltării sociale.

Poezia *Essay on Man* a lui Alexander Pope, considerată cvintesența gândirii iluministe și capodoperă a versificației, a generat nenumărate traduceri.

Teza de față demonstrează faptul că traduceri în limba maghiară ale operei *Essay on Man* se înscriu în trend-ul european al traducerilor via o limbă intermediară, traduceri născute din dorința de a importa atât gândirea iluministă, cât și dezvoltarea socio-culturală a Europei occidentale a secolului 18.

În lumina celor menționate aria de cercetare a prezentei teze se axează pe următoarele domenii: Iluminismul: filozofie și manifestări literare; Traduceri în perioada iluminismului: teorie și practică; Recepția și traduceri ale poeziei *Essay on Man*.

Capitolul I. - Iluminismul: filozofie și manifestări literare prezintă curentul iluminist în Europa occidentală, aspectele sale specifice contextului național, cât și manifestările literare ale vremii.

Analiza caracteristicilor generale ale iluminismului răspunde întrebărilor legate de modul de gândire specific secolului 18., motivând valul imens de interes stârnit de poezia *Essay on Man* care a generat un adevărat fenomen literar manifestat printr-o multitudine de traduceri. Acest capitol analizează modul în care s-au manifestat ideile iluministe în contextul secolului 18., ce primire au avut aceste idei în diferite țări și la diferite națiuni. Constatăm că trăsăturile generale ale iluminismului se regăsesc la toate națiunile, dar la fiecare în parte găsim și manifestări specifice determinate de condițiile socio-politice ale fiecăreia în parte. Iluminismul este considerat cel mai important curent filozofic al Europei, pentru că a generat o schimbare radicală a modului de gândire. Descoperirile din diversele domenii ale științelor au pus sub semnul întrebării toate regulile și canoanele societății acceptate ca atare până atunci, ducând la refuzul acceptării acestora în continuare. La baza iluminismului se află modul de a gândi care îl pune pe om în centrul atenției. Accentul se pune pe libertatea și bunăstarea acestuia, care atrage după sine toleranța și bunăstarea întregii societăți. În contextul social european, Olanda și Anglia au servit drept model de urmat pentru întreaga Europă. Legăturile comerciale și intelectuale strânse dintre Anglia și Franța au facilitat propagarea ideilor iluministe în întreaga Europă. Cuvântul scris, fie sub forma meditației asupra unui subiect, fie sub forma de corespondență, presă sau orice gen de literatură, ajunge să aibă o importanță majoră în propagarea noului mod de gândire. Intelectualii formați în străinătate urmăreau cu mare atenție schimbările sociale din vestul Europei și relatau despre aceste schimbări spre

patria lor din estul Europei prin corespondență, sau în presă, trimițând acasă opere literare originale sau traduceri ale acestora.

Forma literară cea mai răspândită a secolului 18 este eseu în versuri sau în proză. Aceasta se explică prin faptul că eseu se preta cel mai bine reflecțiilor, cugetărilor specifice vremii. În literatura maghiară eseu se regăsește mai mult sub forma scrisorilor în versuri destinate prietenilor; care nu numai că reflectă modul de gândire al intelectualilor, ci prezintă și contextul social în care au fost scrise. Conjunctura politică, cenzura curții de la Viena, relația nobilimii maghiare cu Viena și lipsa burgheziei, toate au fost elemente definitorii ale reținerii manifestate de cărturari față de ideea publicării scrierilor lor. În acest context activitatea ferventă a lui Bessenyei György pentru bunăstarea națiunii se dovedește de o importanță remarcabilă, având în vedere faptul că el a realizat că literatura națională, publicarea operelor literare scrise în limba maghiară și a traducerilor în această limbă stau la baza dezvoltării limbii, a definirii conștiinței de națiune, și implicit a progresului națiunii și societății în general.

Capitolul II - Traduceri în perioada iluminismului: teorie și practică prezintă modul în care era privită traducerea literară în secolul al 18-lea, răspunzând astfel întrebărilor legate de modul de realizare și calitatea traducerilor realizate în acea vreme. Conceptul de traducere însuși situează aceste traduceri în vastul spațiu al traducerilor, adaptărilor și chiar a imitațiilor, explicând acest fenomen al literaturii din acea perioadă, când se manifestă un interes deosebit pentru găsirea și stabilirea unor reguli general valabile și aplicabile, a unei teorii a traducerii în sine. Până la sfârșitul secolului rezultatul concret al acestor cugetări este doar atenția sporită acordată limbii, relației dintre operă și traducere pe de o parte, și autor, traducător și cititori, pe de altă parte.

La popoarele din estul Europei, conceptele de bază ale iluminismului și preocuparea majoră pentru om și pentru dreptul său la cunoaștere, libertate, bunăstare și dreptate, au dus implicit la intensificarea nevoii de definire națională. În această perioadă, asistăm la aceste popoare la procesul de definire prin limbă a națiunii și naționalității; intelectualii vremii realizează importanța dezvoltării și utilizării literare a limbii naționale.

Analiza traducerilor și teoriilor de traducere ce se nășteau în această perioadă arată faptul că studierea actului traducerii, încercarea realizării unei teorii a traducerii general

aplicabile și conștientizarea diferențelor dintre limbi nu erau preocupări caracteristice doar traducătorilor și poeților Europei occidentale. Cugetările pe care le găsim cu precădere în prefețele traducerilor explică și analizează obstacolele întâmpinate în actul traducerii, aceste opinii stârnind în numeroase cazuri controverse între traducătorii vremii. Asemenea traducătorilor occidentali, și în prefețele operelor traducătorilor maghiari găsim dovada preocupării lor privind traducerea ca atare și expresia necesității stabilirii unor reguli de traducere general valabile. Aceste texte concluzionează în majoritatea cazurilor că îmbogățirea limbii naționale este imperios necesară.

Se poate spune că trăsătura dominantă a secolului al 18-lea este preocuparea pentru limbă. În mediul literar maghiar, acest fenomen ridică două probleme strâns legate: pe de o parte îmbogățirea limbii și răspândirea ideilor iluministe prin traduceri, pe de altă parte, problematica publicării scrierilor în limba maghiară.

Traducerea operelor literare din Europa occidentală devine astfel un factor important al procesului de autodefinire a națiunii, mai ales că dezvoltarea limbii maghiare se îmbina cu receptarea ideilor iluministe. Traducerile operelor literare din engleză în franceză primesc un rol deosebit în transmiterea ideilor iluministe, mijlocirea franceză devenind esențială pentru națiunile est-europene, ai căror cărturari asimilau această nouă gândire prin intermediul limbii franceze. Selectarea pentru traducere a operelor literare, precum și modul în care acestea au fost traduse, aduce în discuție probleme atât de ordin politic, cât și de nivel de dezvoltare a limbii. Iluminismul maghiar, la fel ca în cazul celorlalte națiuni din această parte a Europei, a avut ca rezultat primordial conștientizarea faptului că limba este elementul definitoriu al națiunii, dezvoltarea și utilizarea limbii naționale devenind esențială.

Capitolul III - Recepția și traducerile poeziei *Essay on Man* analizează modul în care a fost receptată această capodoperă a lui Alexander Pope în diversele contexte naționale. Acest capitol are în centrul atenției două întrebări majore: pe de o parte, de ce chiar această operă literară a fost aleasă spre a fi tradusă de către cărturarii atâtor națiuni; pe de altă parte, dacă așa-numitele „greșeli” ale traducerilor lui Bessenyei György se datorează traducătorului, lipsei de dezvoltare a limbii maghiare în acea perioadă, sau traducerilor franceze eronate folosite de Bessenyei ca texte-sursă pentru traducerile sale.

Opera *Essay on Man*, scrisă sub semnul excelenței și perfecțiunii, este considerată de Pope însuși o sinteză a ideilor iluministe și frământărilor caracteristice secolului al 18-lea. Filozofia acestui eseu cuprinde gândirea iluministă în totalitatea sa, mentalitatea vremii, problematica credinței pusă sub semnul întrebării de descoperirile științifice, într-un cuvânt, tot ceea ce reprezenta gândire în secolul al 18-lea.

Actul de a gândi, ca fundament al cunoașterii sinelui și a lumii înconjurătoare, înțelegerea rațională a orânduirii lumii și acceptarea acesteia pe baza aceste rațiuni, locul și rolul bine definit și explicabil al omului în univers, cunoașterea de sine ca punct de pornire în explicarea căilor Domnului, relația dintre om (ca individ) și societate, virtutea ca bază a fericirii, răul și nedreptatea ca elemente componente ale orânduirii lumii – toate acestea sunt doar câteva dintre subiectele controversate ale secolului al 18-lea. Putem spune deci că poezia *Essay on Man* este clădită pe ideile iluministe și pe problemele de credință contemporane ei. Acesta este unul dintre motivele pentru care intelectualii maghiari au găsit în traducerea acestei opere modul de a propaga ideile iluministe, ocolind cenzura impusă de curtea de la Viena.

Am arătat în capitolul precedent, că trăsătura fundamentală a traducerilor din secolul al 18-lea este îndepărtarea față de textul original, transformarea acestuia prin traducere. Acest mod de traducere se reflectă și în cazul numeroaselor traduceri ale *Essay on Man*, indiferent de limba în care a fost tradusă sau de traducătorul ei.

În 1736, la doar doi ani de la publicarea operei *Essay on Man*, au apărut primele două traduceri în limba franceză, prima realizată de Silhouette în proză, apoi cea a lui Du Resnel în versuri, ambele inexacte. Aceste două traduceri, care l-au implicat pe Pope în numeroase controverse periculoase la acea vreme, au servit ca texte-sursă pentru traducători ca Bessenyei, care nu cunoșteau limba engleză, și care foloseau pentru traducerile lor exclusiv aceste texte în limba franceză, îndepărtându-se astfel și mai mult de textul original, și implicit de sensul versurilor lui Pope.

O altă chestiune legată de traducerile *Essay on Man* ale lui Bessenyei este cea a textelor-sursă și a edițiilor folosite de acesta, pentru că nici în cazul primei traduceri intitulată *Az embernek Próbája* din 1772, nici în cazul celeilalte traduceri intitulată *Az Ember Poémában* din 1803, poetul maghiar nu numește sursa franceză a traducerilor sale. Din prefața celei de-a

doua traduceri, aflăm că în cazul primei sale traduceri a folosit un text francez intitulat *Essai sur l'Homme*, fără însă a numi autorul acestei traduceri, editura sau anul apariției acesteia.

Din acest motiv, am încercat identificarea textului-sursă prin compararea textului traducerii maghiare *Az embernek Próbája* (1772) cu textele traducerii în proză a lui Silhouette și cea în versuri al lui Du Resnel, traduceri franceze presupuse de către istorici ai literaturii maghiare a fi sursele folosite în paralel de către Bessenyei. Am analizat astfel posibilitatea ca Bessenyei să fi folosit cele două traduceri menționate în prima lor ediție, în ediția apărută la Viena la Trattner sub titlul *Oeuvres Diverses de Pope* în 1761, sau în cea apărută un an mai târziu (1762) la editura König din Strasbourg, sub titlul *Essai sur l'Homme*.

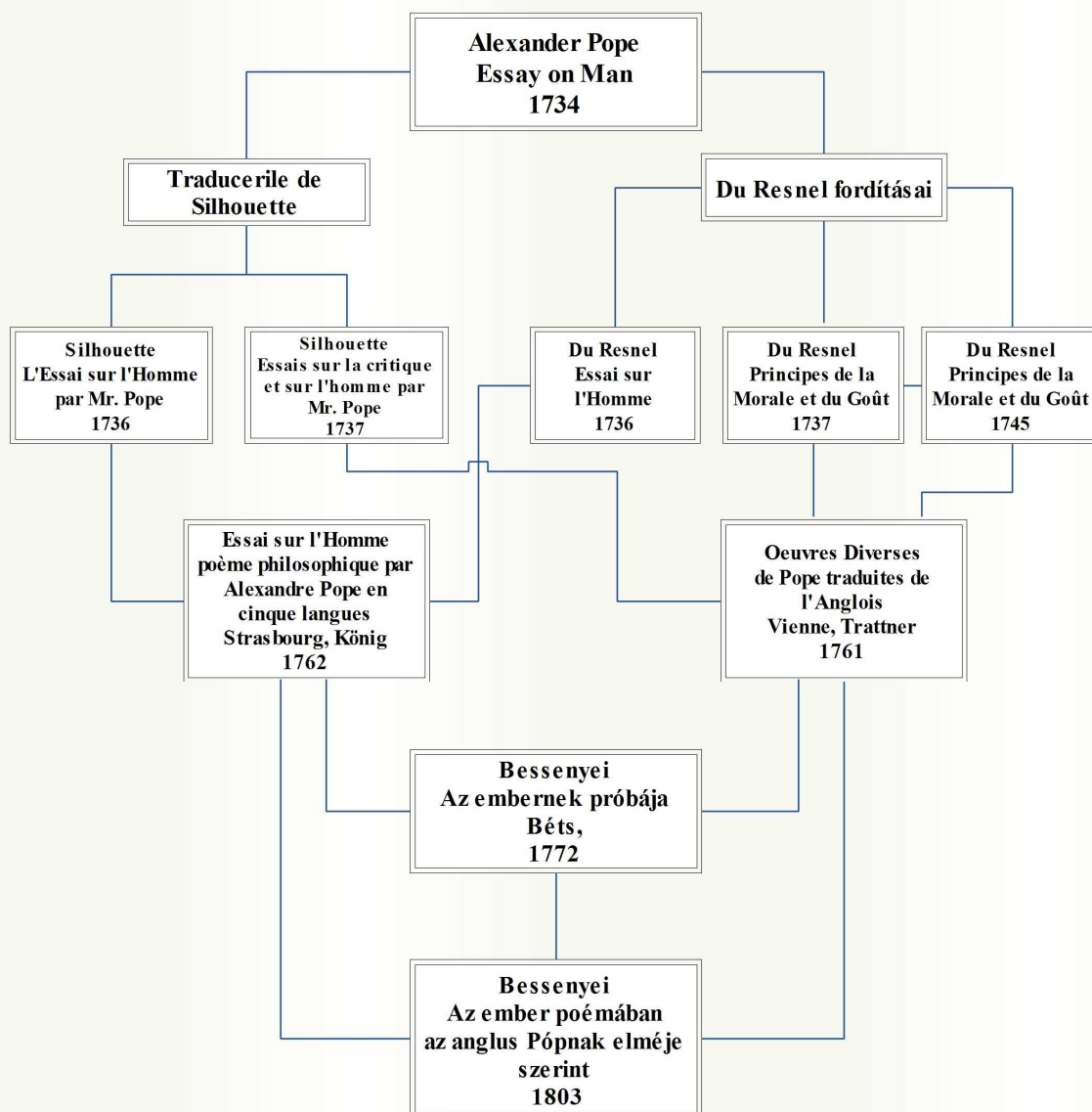
Identificarea textelor-sursă și a ediției acestora este importantă, pentru că scopul cercetării noastre este, înainte de toate, observarea modului în care a reușit Bessenyei să traducă pentru cititorul maghiar, prin intermediul traducerilor franceze, opera *Essay on Man* și sensurile intenționate de Alexander Pope în această poezie. Analiza traducerilor nu urmărește evidențierea inexactității acestora, ci a felului în care ideile iluministe au fost modelate și transpuse de traducătorii acestei poezii, condiționați adesea de factori de natură politică sau de limbă. Intenția lui Bessenyei nu a fost realizarea unei traduceri literare perfecte, fiind el însuși conștient de limitările sale ca poet-traducător la început de carieră și ale limbii maghiare puțin dezvoltate la acea vreme; țelul său a fost să facă ideile iluministe accesibile cititorilor maghiari.

Prin analiza comparativă a textului original, a celor două traduceri franceze și a traducerii în limba maghiară, putem trage concluzia, că Bessenyei a folosit în mod cert cele două traduceri franceze, cea a lui Silhouette și cea a lui Du Resnel, în paralel. În ceea ce privește ediția folosită, în lipsa altor dovezi, nu poate fi exclusă posibilitatea ca Bessenyei să fi folosit prima ediție (sau alte ediții ulterioare, identice – să nu uităm numeroasele re-editări, piraterii editoriale specifice vremii) separată a celor două traduceri franceze, sau cea din 1762 apărută la editura König din Strasbourg, sub titlul *Essai sur l'Homme*. Excluderea uneia sau celeilalte posibilități este imposibilă, având în vedere faptul că această ediție din 1762 cuprinde textele cele două traduceri franceze (cea a lui Silhouette și cea a lui Du Resnel) identice cu prima ediție a acestora. Mai mult de atât, titlul acestui volum este *Essai sur l'Homme* indicat de Bessenyei ca titlu al sursei sale franceze. De asemenea, acest volum cuprinde textul original *Essay on Man*, și alte trei traduceri (în germană, italiană, latină).

Traducerea lui Kretsch în germană i-ar fi putut fi de ajutor în înțelegerea sensului versurilor lui Pope. Înclinăm deci să considerăm această ediție ca sursă pentru traducerea lui Bessenyei György.

Ultima parte a tezei cercetează modul în care poezia *Essay on Man* a fost receptată în Europa, și analizează modul în care a fost tradusă poezia lui Pope. De la publicarea sa în 1734, și după apariția primelor două traduceri franceze menționate până la mijlocul secolului al 19-lea, avem cunoștință de mai mult de cincizeci de traduceri în franceză, italiană, olandeză, germană, latină, portugheză, poloneză și rusă. Prezenta teză vine să completeze inventarul internațional al traducerilor (considerăm traducerile în contextul secolului al 18-lea, adică includem aici și traducerile în proză, adaptări, traduceri fragmentare) poeziei *Essay on Man* cu cele nouă traduceri în limba maghiară născute în aceeași perioadă. Aceste traduceri atestă faptul că în perioada iluminismului și cea următoare, intelectualii maghiari erau la curent cu ideile și curentele filozofice europene, și, depășind limitările socio-politice și de limbă, se străduiau prin traduceri și opere literare originale, să importe atât gândirea iluministă, cât și dezvoltarea socio-culturală a Europei occidentale a secolului al 18-lea, în mediul socio-cultural maghiar.

**Traducerile și edițiile poeziei
Essay on Man de Alexander Pope
- textele sursă ale traducerilor lui Bessenyei -**

Bibliografie

I. Surse primare

Ányos Pál 1756-1784. Vár ucca tizenhét. Negyedévkönyv II. évfolyam, 2. szám. Szerk. Szajbély Mihály 1994/2.

Batsányi János. *A' Fordítottásról*. Magyar Múzeum 1788. 1. negyed. Pesten. Trattner Mátyás' betűivel. <http://www.kiad.hu/bibl/mm/kepek.htm>

Batsányi János Összes Művei II. Prózai Művek. Első kötet. Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1960.

Batsányi János. *Rájniss Józsefnek, a' Virgilius Fordítottójának*. Toldalék. Magyar Múzeum 1789. 3. negyed. <http://fulltext.lib.unideb.hu/journals/bin/tibi.cgi?fi=mmuseum>

Bessenyei György: *Az embernek próbája*. 1772 és 1803. Kiadta Harsányi István. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1912. (Régi Magyar Könyvtár. Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 30.).

Bessenyei György: *Magyarság. A magyar néző*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerk. Vajthó László. XVI. szám.).

A' Besenyei György Társasága. Béts, 1777. <http://www.kiad.hu/bibl/abgyt/index.html>

[Jean Paul de] Crousaz *Commentaire sur la traduction en vers de Mr. L'Abbé du Resnel, de l'Essai de Mr. Pope sur l'Homme. Par Mr. De Crousaz*. Geneve. 1738.

[Jean Paul de] Crousaz *Examen de l'Essai de Mr. Pope, sur l'Homme, par Mr. De Crousaz, membre des Académies royales des Sciences de Paris et de Bordeaux*. Lausanne. 1737.

An Essay on Translated Verse. By Wentworth Dillon (4th earl of Roscommon.) Jacob Tonson. London. 1684. (pdf file) <http://books.google.com/books?printsec=frontcover&dq=essay+on+translated+verse&cd=3&pg=PP1&id=sHEJAAAAQAAJ#v=onepage&q=&f=false>

Essai sur l'Homme, Poème Philosophique par Alexandre Pope en cinq Langues. savoir; Anglois, Latin, Italien, François et Allemand. A Strasbourg, chez Armand König, Libraire. M.DCC.LXII.

The Iliad of Homer, Translated by Mr. POPE. Vol.1. London: W. Bowyer for Bernard Lintott, 1715. <http://rpo.library.utoronto.ca/display/displayprose.cfm?prosenum=15>
Source: Ed. (text): Ian Lancashire, *Rep. Criticism On-line* (1996).

Milton, John: *Paradise Lost*. With Introduction by Philip Pullman. New York: Oxford University Press, 2005.

Oeuvres Diverses de Pope. Traduites de l'anglais. Nouvelle édition, augmentée de plusieurs pièces et de la vie de l'auteur, avec de très belles Figures en taille-douce. Tome second. A Vienne en Autriche, chez Jean Thomas Trattner, Libraire Imprimeur de la Cour. 1761. (8 vol.)

Orczy Lőrinc: *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*. A költeményes gyűjtemény öregbedésére a nagyságos szerzőknek egyező akaratjokból közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsony, 1789.

Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám: *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől*. A költeményes gyűjtemény öregbedésére a nagyságos szerzőnek különös engedelmével közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsonban, Loewe Antal' betűivel, 1787.

Pope, Alexander: *An Essay on Man*. Enlarged and Improved by the Author. Together with his MS. Additions and Variations as in the Last Edition of his works. With the Notes of William, Lord Bishop of Gloucester. London. Printed for A. Millar, and J. and R. Tonson. in the Strand. MDCCLXIII.

Pope, Alexander: *An Essay on Man*. In: Pope, Alexander: The Twickenham edition of the Poems. General Editor John Butt. London: Methuen, 1950-67. (Vol. 1-10).

Rájnis József. *Magyar Virgilius. Toldalék*. In: A magyar kritika évszázadai I-III. A kezdetektől a romantikáig (I. kötet). Irta és összeállította Tarnai Andor és Csetri Lajos. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.

[Jean Francois du Bellay] Du Resnel *Les principes de la morale et du gout. En deux poemes, traduits de l'Anglais de Mr. Pope par Mr. Du Resnel, Abbé de Sept-Fontaines de l'Academie Françoise et de celle des Inscriptions et Belles Lettres*. Paris. Chez Briason, 1745.

[Étienne de] Silhouette *L'Essai sur L'Homme, par Mr. Pope, traduit de l'anglais en français*. Edition revue par le Traducteur. Á Amsterdam chez Jean Frederic Bernard. 1736.

Sylvae: or, The Second Part of Poetical Miscellanies. Publis'd by Mr. Dryden. Third Edition. Jacob Tonson. London. 1702. (pdf file)
<http://books.google.ro/books?printsec=frontcover&pg=PP7&id=0zAJAAAAQAAJ#v=onepage&q=&f=false>

Tytler, Alexander Fraser, Lord Woodhouselee, *Essay on the Principles of Translation*. T. Cadell and W. Creech, London and Edinburgh, 1791.

[Voltaire] *Lettres Philosophiques* Par M. de V*** . A Amsterdam Chez E. Lucas, ou Livre d'or, 1734.

The Works of Mr. A. Cowley: in Prose and Verse, Vol. 2. Printed for John Sharpe. London, 1809. (pdf file)
http://books.google.ro/books?id=nlkgAAAAMAAJ&printsec=frontcover&dq=Cowley+Pindarique&source=gbs_similarbooks_s&cad=0#v=onepage&q=&f=false

II. Surse secundare

Balázs János: *Sylvester János és kora*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1958.

Barnard, John (ed.): *Pope. The Critical Heritage*. London & Boston: Routledge, 1996.
http://books.google.ro/books?id=eZ86j8gRYKwC&source=gbs_navlinks_s

Bartók István: „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630-1700 között*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998.

Bassnett, Susan. *Translation Studies*. London and New York: Routledge, 1994.

Bell, T. Roger: *Translation and Translating: Theory and Practice*. London and New York: Longman, 1991.

Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest: Balassi Kiadó, 1995.

Bitskey István (ed.) *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Reneszánsz kor*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1988.

Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei. (CsVÖM) Levelezés. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Debreczeni Attila. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999.

Burján Monika. *A fordításról való gondolkodás Magyarországon a XVI-XVII században*. in *Fordítástudomány*. V. évf. (2003). 1. szám.

Cronk, Nicholas (ed.) *Voltarie. Letters Concerning the English Nation*. Oxford World's Classics. Oxford University Press, 1999.

Eckhardt Sándor, *Bessenyei és a francia gondolat*. Egyetemes Philológiai Közlöny 1919.

Egyed Emese: *Levelek fejéről Múzsák sisakomat. Barcsay Ábrahám költészete*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1998. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 224).

Fest Sándor: *Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig*. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből. Szerkesztette Szinnyi József. XXIII. Kötet, 7. szám. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1917.

Fried István: *Kétnyelvűség, kettős kulturáltság Kelet-Közép-Európában*. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk.

- Glatz Ferenc. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Történelemtudományi Intézet, 1993.
- Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.
- Fürst, Mária: *Bevezetés a filozófiába*. Ikon Kiadó, 1993.
- Gay, Peter. The Enlightenment. *An Interpretation. The Rise of Modern Paganism* (Vol. 1) (v. 1) W.W. Norton & Co. (July 17, 1995.)
- Gálos Rezső. *Bessenyei György életrajza*. Budapest: Közoktatásügyi Kiadóvállalat. 1951.
- Gergye László (ed.). Bessenyei György: *Költemények. Kisebb költemények. Az embernek próbája. Az ember*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- Graner, Karl. *Die Uebersetzungen von Pope's Essay on Criticism und ihr Verhaltnis zum Original*. Aschaffenburg, 1910.
- Hall, Michael L.: *The Emergence of the Essay and the Idea of Discovery*. In: *Essays on the Essay. Redefining the Genre*. Edited by Alexander J. Butrym. The University of Georgia Press, Athens and London, 1989.
- Hardison, O.B., Jr.: *Binding Proteus*. In: *Essays on the Essay. Redefining the Genre*. Edited by Alexander J. Butrym. The University of Georgia Press, Athens and London, 1989.
- Hász-Fehér Katalin: *A szerző és a szerkesztő Bessenyei (Az első magyar irodalmi antológia narratívái)*. In: "Et in Arcadia ego". A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése. A kötetet szerkesztette: Debreceni Attila, Gönczy Monika. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, 2005. (Csokonai Universitas Könyvtár).
- Hill, G. B. (ed.) *Lives of the English Poets*, 3 vols. Oxford: Clarendon Press, 1905.
Source: ed. Jack Lynch, *The Life of Pope By Samuel Johnson*
<http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/pope.html>
- Horváth János: *Orczy Lőrinc*. In: *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*. Szerk. Szauder József és Tarnai Andor. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1974.
- H. Kakucska Mária. *Mikor kezdett el verset írni Orczy Lőrinc?* Budapest: Irodalomtörténeti Közlemények, 1998, 3-4.
- H. Kakucska Mária. *Orczy Lőrinc versei a Magyar Országos Levéltárban*. Budapest: Irodalomtörténeti Közlemények, 1998, 5-6. szám.
A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének folyóirata.

- H. Kakucska Mária, *Révai Miklós ismeretlen levelei Orczy Lőrinchez*. Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények, Budapest. 2003.
- H. Kakucska Mária. *Orczy Lőrinc hagyatéka*. Magyar Könyvszemle 118. évf. 2002. 1. szám. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Irodalomtudományi Intézet - Országos Széchényi Könyvtár.
- Horváth János: *A reformáció jegyében*. Budapest: Gondolat, 1957.
- Kauffmann, R. Lane: *The Skewed Path: Essaying an Unmethodical Method*, In: *Essays on the Essay. Redefining the Genre*. Edited by Alexander J. Butrym. Athens and London: The University of Georgia Press, 1989.
- Klaudy, Kinga. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastika, Budapest, 1999.
- Kókay György (ed.): *A magyar sajtó története*. I. kötet 1705–1848. [közread.] a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979-1985.
- Labádi Gergely: *A' Besenyey György Társasága és az 1770-es évek irodalma*. In: "Et in Arcadia ego". A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése. A kötetet szerkesztette: Debreczeni Attila, Gönczy Monika. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, 2005, (Csokonai Universitas Könyvtár).
- Lawlor, Nancy K. *Pope's Essay on Man Oblique Light for a False Mirror*. Modern Language Quarterly. Durham: Duke University Press, 1967.
- Lefevere, André (ed.). *Translation/History/Culture: A Sourcebook*. [translated and edited by] Lefevere André. London & New York: Routledge, 1992.
- Mezei Márta: *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. (Irodalomtörténeti könyvtár 30.).
- Nemeskürty István (válogatta, összeállította, szöveggondozás, jegyzetek) *Magyar bibliafordítások Hunyadi János korától Pázmány Péter századáig*. Budapest: Szépirodalmi, 1990.
- Onder Csaba: *A klasszika virágai (anthológia – paraetexta – narratíva)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2003. (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium. 28.).
- Pándi Pál (szerk.): *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. III. kötet. Budapest: Akadémiai kiadó, 1965.
- Pattison, Mark (ed.) *Essay on man By Alexander Pope*. Oxford: Clarendon Press.1869. (Clarendon Press Series. English Classics. Select. Works of Alexander Pope. Essay on Man).

- Pintér Jenő: *A Magyar Irodalom története*. Első kötet: A magyar irodalom a tizennyolcadik század végéig. A Franklin Társulat kiadása, Budapest, 1938.
- Porter, Roy; Teich, Mikulas (eds.) *The Enlightenment in National Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Poszler György *A Tizedik Múzsza? Kísérlet a kísérletről*. Korunk. Kolozsvár. Harmadik folyam XI/2. 2000. február.
<http://www.epa.oszk.hu/00400/00458/00026/index.htm>
- Steiner, George. *After Babel. Aspects of Language and Translation*. London: Oxford University Press, 1998.
- Steiner, T. R. *English Translation Theory 1650-1800. Approaches to Translation Studies nr. 2*. Van Gorcum & Comp. B.V., Assen, The Netherlands, 1975.
- Schweinsteiger Heinrich: *Das Echo von Pope's Essay on Man im Ausland*. Inaugural Dissertation. Leipzig, 1913.
- Újfalusi Németh Jenő. *Az Embernek próbája és az Essay on Man*. Forrás tanulmány.
<http://www.bibl.u-szeged.hu/~npataki/2002.htm>
- Vándor Judit. *Adaptáció és újrafordítás*. in *Fordítástudomány IX. évf.* (2007) 1. szám.
- Tarnai, Andor; Csetri Lajos (írta és összeállította) *Rendszerek. A kezdetektől a romantikáig*. Budapest: Szépirodalmi. 1981.
- Turóczi-Trostler József: *Magyar irodalom világirodalom. Tanulmányok I*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.